

Оксана Блашків (Oksana Błaszkiw)

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

**СЛАВІСТИ ПОЗА СЛОВ'ЯНСЬКИМ СВІТОМ:
АМЕРИКА У ЛИСТАХ ТА СПОГАДАХ
Д. ЧИЖЕВСЬКОГО, Ю. ШЕВЕЛЬОВА
ТА В. ВАЙНТРАУБА (1940-1950)**

**Slavists Outside the Slavic World: America in Letters and Memoirs
of D. Chyzhevs'kyy, Y. Shevel'ov and W. Weintraub (late 1940s – early 1950s)**

ABSTRACT: The articles attempts at the reconstruction of the image of America in letters and memoirs of Dmytro Chyzhevs'kyy, Yuriy Shevel'ov, and Wiktor Weintraub, East-European scholars who after WWII greatly contributed to the formation of the image of Slavic civilization in the West. They immigrated to the US in late 1940s – early 1950s expecting Harvard to be the site for their further academic endeavours since the after – WW II Europe could not satisfy their academic needs. Interaction with the American academic community developed differently for each scholar, which had its impact on their further careers. Impressions from America and Harvard in particular in their correspondence generally testifies to the their hopes and expectations, while memoirs contain a balanced or even distanced re-evaluation of those. Historical context within which these writings are viewed suggests that for each scholar the image of America was dynamic and different due to their age, personality, character, previous immigrant life experience, and their cultural background and academic worldview. Unlike Chyzhevs'kyy, these factors suited well Shevel'ov and Weintraub in terms of adjustment to the reality and expectations of the New World. Further study of these scholars' biographies from this perspective seems particularly topical under the circumstances of recent reformatting of the Slavic Studies as a discipline.

KEYWORDS: letters, memoirs, image of America, Harvard University, Slavic Studies

Вступ

Історія славістики – це не лише наукові здобутки, а й галерея портретів її представників та діяльність наукових осередків, до яких вони належали. Після Другої світової війни численні університети Сполучених Штатів відкрили двері для європейських колег. Одним з таких славістичних осередків, що привітав

у своєму колі вчених-емігрантів зі Східної Європи був Гарвард, який під кінець 1940-х рр. завдяки цим науковцям перетворився «здавалося б з дня на день зі скромної програми у потужне підприємство»¹. Відповідно до історичних обставин, основним завданням європейських славістів було навчити американців «правильно взаємодіяти»² зі слов'янськими країнами, які на той час входили до складу або сфери впливу Радянського Союзу. До грона емігрантів, які суттєво вплинули на уявлення американців про слов'янські країни та їхню культуру, можна сміливо зарахувати Дмитра Чижевського (1894-1977), Юрія Шевельова (1908-2002) та Віктора Вайнтрауба (1908-1988), професорів Гарварду початку 1950-х років.

Наукова спадщина, як і наукова біографія згаданих учених через життя на еміграції нерівномірно висвітлювалася сучасними дослідниками. Найбільше уваги привертала творчість та життєві перипетії Дмитра Чижевського. Упродовж останніх десятиліть, поруч із численними перевиданнями наукових праць Чижевського, українські дослідники підготували кілька збірок, до яких ввійшло листування вченого³. Найбільш ґрунтовним виданням матеріалів, пов'язаних з біографією Чижевського залишається перший том тритомного російського видання *Избранное*⁴. Водночас вийшла низка досліджень, метою яких, серед іншого, була також і реконструкція життя вченого⁵. Наукові праці Шевельова теж неодноразово перевидувалися у різних збірниках, проте досі немає його життєпису. Натомість, ще за життя Шевельова вийшли два томи його спогадів, коментоване видання яких засвідчує новий етап дослідження⁶. Поступово відкривається листування вченого⁷. Попри доступність архіву Віктора Вайнтрауба, його постаті та спадщині сьогодні науковці приділяють найменше уваги⁸.

¹ M.S. Flier, *100 Years of Slavic Languages and Literatures at Harvard*, November-December 1996, [in:] <https://slavic.fas.harvard.edu/files/slavic/files/10yearsbrochure.pdf?m=1395340761>, (10.08.2022).

² H.G. Lunt, *On the History of Slavic Studies in the United States*, „Slavic Review” 1987, vol. 46, № 2, p. 294-301.

³ Див.: *Славістика*, т. 1: *Дмитро Чижевський і світова славістика*, ред. Є. Пшеничний, Р. Мних, Дрогобич 2003; *Славістика*, т. 2: *Дмитро Чижевський і європейська культура*, ред. Є. Пшеничний, Р. Мних, В. Янцен, Дрогобич 2011; *Дмитро Іванович Чижевський і його сучасник. Листи, спогади*, упор. І. Валявко, О. Чуднов, В. Янцен, Кіровоград 2013.

⁴ Д.И.Чижевский, *Избранное в 3 т*, т. 1: *Д.И. Чижевский. Материалы к биографии (1894-1977)*, сост. В. Янцен, Москва 2007.

⁵ Див.: W. Korthaase, *Дмитрий Чижевский: жизнь великого ученого*, Siedlce – Drogobuż 2010; О. Блашків, *Чеська і словацька культура в житті та науковій спадщині Дмитра Чижевського*, Siedlce 2010; О. Blashkiv, R. Mnich, *Дмитрий Чижевский versus Роман Якобсон*, Siedlce 2016.

⁶ Див.: Ю. Шевельов, *Я – мені – мене... (і довкруги). Спогади. 1. В Україні*, упор. С. Вакуленко, О. Савчук, Харків 2017; Ю. Шевельов, *Я – мені – мене... (і довкруги). Спогади. 2. В Європі*, упор. С. Вакуленко, К. Каруник, О. Савчук, Харків 2021.

⁷ На сьогодні опубліковано листування Шевельова з Й. Дзензелівським, О. Забужко, Р. Шпорлюком, О. Прицаком, Є. Гедройцем, О. Ізарським, О. Оглобленим.

⁸ Перші дослідження спадщини Вайнтрауба були опубліковані у „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” (2008, nr LVIII), де вийшли статті А. Гожковського, Й. Грухала, А. Карча та Й. Оконя. Окрім того, див.: R. Moczkoan, *Strategie krytycznoliterackie Wiktora Weintrauba (na*

Як правило, сучасні дослідники зосереджуються на окремих аспектах наукових біографій згаданих вчених. Це природно, оскільки широта наукових інтересів Чижевського, Шевельова та Вайнтрауба (кожного зокрема та всіх разом) ще не дозволяє здійснити всеохопний аналіз їхньої спадщини. На основі вивчення наукового доробку постаті цих вчених поки постають ще доволі фрагментарно, а спостереження їхніх сучасників іноді навіть кумедні. Так, наприклад, Чижевський залишився в історії Гарварду як «дивак, що вірив у чорта»⁹. Слушною у цьому зв'язку видається думка Мирослава Филиповича про те, що «пам'ять про авторів [наукових праць – О.Б.] швидко зникає, [...] з-за їхніх праць, книжок чи статей не бачимо їхніх обличчя»¹⁰. У нашому випадку говоримо про обличчя вчених, які власною інтелектуальною діяльністю неабияк спричинилися до формування образів України, Польщі та Росії у США після 1945 року, а, можливо, й у світі загалом. У цьому контексті не менш цікавим є питанням про те, який образ Америки сформувався у вказаних вчених, як вони сприйняли свою «нову батьківщину», який вплив це мало на їхню творчість, кар'єру, життя. Із цього огляду, вартим уваги видається пере/прочитання під цим кутом архівних та опублікованих матеріалів до біографій згаданих вчених.

Джерельними матеріалами для даної праці стало передусім листування між Чижевським, Шевельовим та Вайнтраубом кінця 1940 – початку 1950-х років¹¹. Познайомившись в Гарварді, впродовж решти свого життя вони залишалися однодумцями та близькими приятелями. Із огляду на цей факт листування є вийнятковим джерелом для відтворення особистого емоційного ставлення вчених до обговорюваних питань впродовж тривалого відтинку часу. Серед інших важливих у цьому зв'язку джерел звернемося до листування Шевельова з Наталією Полонською-Василенко (1884-1973)¹² та Олексою Ізарським (1919-2007), а також спогадів Шевельова, Вайнтрауба та текстів публічних лекцій Чижевського.

przykładzie jego współpracy z londyńskimi „Wiadomościami”), [w:] *Literatura polska obu Ameryk. Studia i szkice. Seria druga*, red. B. Szalasty-Rogowska, Katowice 2016, s. 393-411; A. Karcz, *O powojennej działalności i wzajemnych relacjach Manfreda Kridla i Wiktora Weintrauba. Publikacje – listy – dokumenty*, „Pamiętnik Literacki” 2022, nr 1, s. 205-225.

⁹ Dmytro Čyževs'kyj *Professorship of Ukrainian Literature (1982)*, [in:] *Harvard University: history of named chairs: sketches of donors and donations*, ed. by William Bentinck-Smith, Elizabeth Stouffer, Cambridge 1991-2004, pp. 150-152.

¹⁰ M. Filipowicz, *Emigranci i jankesi: o amerykańskich historykach Rosji*, Lublin 2007, s. 349.

¹¹ Повне листування вчених до цього часу залишаються неопублікованим і зберігається в низці архівів, серед яких Архів УВАН у США, Архів Бахметьєва в Колумбійському університеті у Нью-Йорку, Архів Вайнтрауба у Ягеллонській бібліотеці (Краків) та Архів Чижевського в Гайдельберзькому університеті. Окремі листи Шевельова теж знаходяться у Архіві Льва Окіншевича в Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка в Нью-Йорку. Мені особисто доводилося працювати в цих архівах в рамках різних стипендій у 2008-2012 рр.

¹² Щиро дякую Оксані Юрковій (Інститут історії України, НАНУ) за можливість ознайомитися з опрацьованим нею архівом Н. Полонської-Василенко.

Слід теж зазначити, що основна увага у нашій статті зосереджена на текстах, написаних наприкінці 1940-х – на початку 1950-х років. Це зумовлено, з одного боку обмеженнями, які накладає на нас жанр статті, а з іншого – тим, що перші враження про Америку – завжди найбільш яскраві – вчені висловлювали саме тоді. На підставі цих згадок (у листах) та їхніх оцінок із позиції часу (у спогадах), хочемо зробити спробу реконструкції образу Америки, який склався у Чижевського, Шевельова та Вайнтрауба, та її впливу на життя та наукові кар'єри вчених.

Америка Дмитра Чижевського: від «саду Франкліна» до бібліотек та «міст без плану і задуму»

У 1921 році Чижевський покинув Україну «з метою продовження своїх студій» у Німеччині¹³. Відтоді він неодноразово переїжджав, змінюючи місця праці. Спочатку, після закінчення навчання у Німеччині, Чижевський працював в еміграційних університетах Праги, потім переїхав до Галле, де і перебув Другу світову війну. Відразу після її закінчення завдяки дружині Лідії (яка емігрувала до США ще перед 1939 р.) та Романові Якобсону, Чижевський поновив спроби виїхати до Америки. Ці спроби тривали понад три роки і полягали переважно на зборі документів, які він не міг отримати чи то з огляду на свій статус емігранта Німеччини та власника «Нансенівського пасторта», чи то через надзвичайні вимоги американського консульства або ж некомпетентність його працівників. Метафорично усі ці зусилля він окреслив у листі до Якобсона від 24 січня 1948 р. як «відкривання брами до саду Франкліна», хвіртка якої наче б то сполучена з колодязем так, аби кожен із гостей, відкриваючи її, водночас витягував відро води для саду¹⁴. Коли наприкінці літа 1949 року Чижевському все ж вдалося отримати візу до США, у листі до Шевельова він писав, що від'їжджає, оскільки у Німеччині «університет ще нічого не досягнув»¹⁵. Але вже два місяці після приїзду до Гарварду, він був готовий повертатися до Європи. Гарвард, який мав стати тим місцем, де б учений міг продовжувати свої дослідження та публікувати уже написане, виявився лише «бюро» без «фахової бібліотеки» й усталеного, як йому видавалося, порядку студій¹⁶.

Бібліотеки та їхні колекції були основною умовою успішної наукової праці Чижевського. Він був відомий тим, що «завжди швидко орієнтувався в будь-якій

¹³ Д. Чижевський, *Біо-бібліографія 1949*, Архів УВАН у США.

¹⁴ О. Blashkiv, R. Mnich, *Дмитрий Чижевский...*, с. 61.

¹⁵ Лист Чижевського до Ткачука від 2 серпня 1949 р., Архів МУРу в УВАН у США. Варто нагадати, що впродовж життя Юрій Шевельов мав кілька псевдонімів. Під час війни, перебуваючи в Німеччині, він користувався псевдонімом «Ткачук», тому листи цього періоду адресовані саме на це ім'я. Історію псевдоніма «Юрій Шерех» як історію *радянської людини* він описав у двох передмових до збірок *Не для дітей* (1964) і *Третя сторожа* (1991).

¹⁶ Лист Чижевського до Шевельова від 18 вересня 1949 р., Архів МУРу в УВАН у США.

речності, з якими Чижевський не міг погодитися²⁵. Причиною їх, як зазначає Г.Г. Лант, могло бути звичайне нерозуміння викладачем-емігрантом принципів функціонування американського університету²⁶, проте причини не змінюють суті справи – рівень та процес підготовки студентів-славістів Чижевський вважав незадовільним, а викладачів перевантаженими²⁷. Домінування Якобсона в кафедральних і видавничих питаннях, його популярність серед студентів також не сприяли доброму самопочуттю Чижевського в Гарварді. Окремою темою незадоволення була також погода, пристосуватися до якої не допомагали навіть літні виїзди на природу в штат Мен. Не дивно, що за таких обставин, отримавши у 1956 році стипендію Гуттенгайма, Чижевський поїхав до Європи з надією більше не повертатися до Кембриджа, про що писав у листі до Вайнтрауба від 28 травня 1956 р.²⁸ Попри те, що відповідно до німецьких законів Чижевський не мав права на пенсію, до Гарварду він таки не повернувся, а прийняв пропозицію очолити Інститут славістики у Гайдельберзькому університеті. Його листи з цього часу засвідчують емоційне піднесення, плани на майбутнє, які не за-тьмарювала навіть необхідність задля заробітку активно їздити Європою із публічними лекціями. Серед них особливу увагу привертає *Побут і культурне життя у США*²⁹.

У тексті цієї лекції Чижевський змальовує образ східного узбережжя Нової Англії крізь призму «відсторонених спостережень», яскравим елементом якого тут постає Нью-Йорк як «витвір мистецтва, проте витвір без плану і задуму»³⁰. Той – схожий на Бостон тим, що не використовує своє природне розташування для підсилення краси та створення приємного публічного простору. Водночас, попри відсутність краси в урбаністичному ландшафті міста, наголошує Чижевський, саме в Нью-Йорку, а не Бостоні чи Кембриджі, зосереджене культурне (зокрема, театральне) життя. Привертає увагу також згадка про руїни, «що ви-

²⁵ М. Шруба, *Гарвардський період біографії Д.И. Чижевського (по переписке с М.М. Карповичем)*, «Славяноведение» 2014, № 4, с. 57-64.

²⁶ Г.Г. Лант, *3 приводу спогадів Шевельова*, «Критика» 2010, № 11-12, с. 43-46. Більше про особливості функціонування американської славістики в порівнянні з європейською можна теж почерпнути у статтях Вайнтрауба, наприклад, *Slawistyka w Stanach Zjednoczonych* (1961) чи *Szkolnictwo wyższe w Ameryce i w Europie* (1964).

²⁷ W. Korthaase, *Дмитрий Чижевский: жизнь великого ученого*, Siedlce – Drogożyć 2010, с. 154.

²⁸ Чижевський писав: «Пока живу скромно, времени мало. Читаю по временам лекции (30-го в Марбурге). Кембридж, к счастью, забыл вовсе. Всюду цветы, масса знакомых, все говорят на понятном языке. Хорошие (даже прекрасные) вина! Надеюсь, что в Кембридж вовсе не возвращусь», Biblioteka Jagiellońska, Oddział Rękopisów, Wiktor Weintraub, Przyb. 318/07.

²⁹ Д. Чижевский, *Быт и культурная жизнь <в США>*, [в:] Д.И. Чижевский, *Избранное в 3 т. Т. 1: Материалы к биографии (1894-1977)*, сост. В. Янцен, Москва 2007, с. 104-112.

³⁰ Там само, с. 106. Тут слід додати, що у листі до Маланока від 12 січня 1958 р. Чижевський писав, що щодо Америки, то лише «Нью-Йорк залишається в спогадах приємним. Дійсно це „місто“, між тим як інші мені відомі американські „міста“ можна звати так лише в лапках». Детальніше див.: М. Антонович (ред.), *Науковий збірник (1945-1950-1995)*, Нью-Йорк 1999, с. 400.

никли не як результат війни»³¹, а природнього занепаду покинутих будівель, та кладовища, «що справляють на європейського відвідувача враження руїн: порожні площі, на яких розміщені малі камінці, які нікому ні про що не говорять»³². Американський спосіб життя Чижевський окреслює як кочовий, внаслідок якого вони «не звертають увагу на оформлення інтер'єру своїх квартир» та «не мають потреби зберігати якісь речі на пам'ять про минуле», тому «їхні переїзди швидше нагадують втечу»³³. Очевидно, для Чижевського, «професійного емігранта з 1921 року» таке ставлення до речей побуту було нехарактерне. Сучасним дослідникам, окрім як про бібліотеки, нічого не відомо про подібні «пам'ятки про минуле», проте такий коментар щодо американців вказує на їх важливість для вченого³⁴. Іронічно, що його власне повернення до Європи теж було дещо схоже на втечу.

Повертаючись до вищезгаданої метафори Америки як саду, можна було б сказати, що хоч брама до саду Франкліна відкрилася, місця там собі вчений не знайшов. Повернувшись до Європи, де «всі говорять зрозумілою мовою», він уже впродовж кількох місяців звертається до колег в США з проханнями про мікрофільми джерельних матеріалів, необхідних для досліджень. Саме тому, очевидно, у листі до Шевельова від 4 червня 1956 року він писав, що для продуктивної праці потрібний «постійний квиток 'Європа – Америка'»³⁵. Отже, «однієї» Америки було недостатньо для продуктивної наукової праці Чижевського. Більш плідним для науковця став гайдельберзький період, коли він очолив Інститут славістики і почав залучати до роботи й «американський ресурс», запрошуючи до співпраці колег з-за океану³⁶.

Юрій Шевельов: Америка як центр культурного та наукового життя

«Дмитро Іванович Чижевський узявся промостити мені шлях до Гарварду», – напише Шевельов у своїх спогадах³⁷. І хоч поза цією фразою читач більше нічого на цю тему у спогадах не знайде, листи обох вчених початку 1950-х років проливають світло на історію сподівань, пов'язаних із «еміграцією до Гарварду» з повоєнної Європи. У США Шевельов хотів продовжити свою наукову кар'єру, тому для нього особливо важливим було оминати типовий для Америки етап

³¹ Там само, с. 107.

³² Там само, с. 108.

³³ Там само, с. 109.

³⁴ Зі спогадів Ладіслава Матейки (1919-2012), відомо, що Чижевський мав колекцію платівок барокової музики, проте більше інформації на цю тему виявити не вдалося.

³⁵ Лист Чижевського до Шевельова від 9 травня 1956 року: George Y. Shevelov Papers; Box 2, Folder12; Bakhmeteff Archive, Rare Book and Manuscript Library, Columbia University Libraries.

³⁶ Бібліографія праць Чижевського див.: *Матеріали к бібліографіи Дмитрия Чижевского*, [в:] R. Mnich, «Рецептивная эстетика» Дмитрия Чижевского, Siedlce 2021, с. 473-572.

³⁷ Ю. Шевельов, *Я – мені – мене... (і довкруги). Спогади. 2. В Європі*, упор. С. Вакуленко, К. Каруник, О. Савчук, Харків 2021, с. 416.

фізичної праці, яким мав пройти практично кожен емігрант. Сприяння Чижевського у цьому зв'язку було безцінним.

Друга світова війна застала Шевельова у Харкові, де він народився, отримав філологічну освіту в університеті (1931) та здобув ступінь кандидата наук (1939) під керівництвом Леоніда Булаховського (1888-1961). Тоді Шевельов провадив мовознавчі курси у Харківському університеті. У 1943 році від провів кілька місяців у Львові, звідки перебрався до Німеччини. Там Шевельов викладав в Українському Вільному університеті у Мюнхені (1946-1949), де захистив докторат (1949). Із Дмитром Чижевським вчений познайомився у квітні 1946 року на Шевченківській конференції, організованій Українською Вільною Академією Наук³⁸. Із того часу обидва вчені листувалися доволі часто чи то з приводу справ Академії, чи публікацій у *Арці*, чи можливостей працевлаштування. Від моменту прибуття Чижевського до США, тема можливого переїзду туди Шевельова стає чи не основною у листах вчених.

Шевельов вірив, що «у першому листі з Америки якимось особливо і особливим способом виявляється людська натура кожного» (лист до Ізарського від 13.10.1950)³⁹. Так, у листі до Лева Окіншевича, Шевельов настійливо переконує колегу ділитися враженнями від Америки, оскільки «кожна індивідуальна перспектива, [...] дуже цікава»⁴⁰. Враження Чижевського від Америки, зокрема Гарварду, не були надто гарними, але він задіяв власне знайомство з Якобсоном, щоб посприяти Шевельову. Проте, як і у випадку Чижевського, перемовини та підготовка документів тривали довго. За цей час, за рекомендацією Макса Фасмера (1886-1962), Шевельов переїхав до Люнду у Швецію. Попри вдале, здавалося б, працевлаштування, Шевельов, вочевидь, був глибоко розчарований. У листі до Ізарського від 31 травня 1950 він писав, що «переїхав не до Швеції, а до 1913 року»⁴¹. Коли ж він прибув до Гарварду, радості його не було меж: осінь тут «чудесна», «студенти подобаються, колектив колег не порівняти зі шведськими – ні щодо наукових кваліфікацій, ні щодо людяности»⁴², а «науковий рівень славістики в гарвардському університеті різниться аж надто виразно від інших університетів» країни⁴³. Гарвард, як і у випадку Чижевського, був вихідним пунктом вражень про Америку, але з ним практично відразу конкурують образи приятного Нью-Йорка. У листі до Ізарського від 4 серпня 1952 року він пише: «У Нью-Йорку, бувало, станеш десь і тільки дивишся, куди їхати, – хтось підійде, питає, куди треба, розповідь докладно»⁴⁴. Та вже через рік у листі до

³⁸ Ю. Шевельов, *Я – мене – мені...*, с. 164.

³⁹ М. Степаненко, *Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського*, Полтава 2014, с. 29.

⁴⁰ Лист Шевельова до Лева Окіншевича від 1 липня 1951 р., Архів НШТ в Нью-Йорку.

⁴¹ М. Степаненко, *Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського...*, с. 25.

⁴² Недатований лист Шевельова до Полонської-Василенко, [осінь] 1952 р., Архів УВАН у США.

⁴³ Лист Шевельова до до Полонської-Василенко від 20 травня 1953 р., Архів УВАН у США.

⁴⁴ Там само, с. 72.

Полонської-Василенко зауважує, що «Нью-Йорк – місто велетенського обсягу, що фактично не дає змоги бачити людей, і це тільки ілюзія, ніби вони живуть в одному місті», натомість «Європа більше сприяє збереженню людських контактів»⁴⁵. Проте захоплення Америкою тривало доволі довго:

А я поки що переживаю в короткі миті дозвілля у свій медовий місяць з Америкою. Мабуть, це закінчиться скандалом і найгіршим розчаруванням. Але поки що я вдоволений, абсолютно і стопроцентно вдоволений. Читаю прекрасну газету – бостонську (Крісччен Саенс Монітор). В радіо чую стільки чудесної музики, як за три роки в Швеції не чув. Ходжу на фільми Товариства старих фільмів. Бачив хвіст Ейзенштейнівського циклу (“Іван Грозний”, “Гроза над Мексіком”), кусок німецького експресіоністичного (“Кабінет д-ра Калігарі”, “Останній сміх” з Янінгсом), тепер буде італійський. Чудесна в Бостоні симфонічна оркестра. Злива концертів. У кінці тижня їду до Нью-Йорку на вистави Барро. Університет – справжній університет, а не шведська “лавочка з парадною фасадом”. [...] Америка не тиче своїх багатств під ніс, їх треба знайти. Бо вони не для нас, а на першому пляні те, – що для нас. І правильно – в обох випадках⁴⁶.

Враження від Америки англійською мовою Шевельов опублікував під заголовком *Top Hats and Dry Crusts* (1953)⁴⁷. Українським читачам цей есей відомий як *Схід є Схід – Захід є Захід*. Повертаючись до нього у 1988 році, Шевельов згадував, що «нарис був порядно спрощений, Америка ідеалізована, а проблема українського ‘наївізму’ поменшена»⁴⁸. Із перспективи часу та оцінки власного досвіду варто також пригадати спогади Шевельова про Романа Якобсона (1896-1982). Своє майбутнє в Америці Шевельов бачив передусім як мовознавець⁴⁹ і для нього Америка / Гарвард був бажаним зокрема тому, що там був Якобсон. Ця тема неодноразово порушувалася у листуванні з Чижевським, який наполягав на тому, щоб Шевельов надіслав Якобсону відбитки своїх праць, та намагався всіляко заручитися його підтримкою для переїзду останнього до Гарварду⁵⁰. Проте уже після першої особистої зустрічі Шевельова з Якобсоном, як знаємо зі спогадів, захоплення Якобсоном змінилося на розчарування⁵¹. Рекомендація

⁴⁵ Лист Шевельова до Полонської-Василенко від 20 травня 1953 р., Архів УВАН у США.

⁴⁶ Лист до Олекси Ізарського від 12 листопада 1952 року, [в:] М. Степаненко, *Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського...*, с. 76-77.

⁴⁷ Y. Šerech, *Top Hats and Dry Crusts*, [in:] *What Europe Thinks of America*, ed. James Burnham, New York 1953, p. 61-87.

⁴⁸ Ю. Шерех, *З повісті про двох Юрків*, [в:] Юрій Шерех, *Пороги і заборіжжя*, т. 2, Харків 1998, с. 352.

⁴⁹ Там само, с. 352.

⁵⁰ Див.: Листування Чижевського до Ткачука (Шевельова), Архів МУРу в УВАН у США, зокрема листи від 18 вересня 1949 р.

⁵¹ Ю. Шевельов, *Зустрічі з Романом Якобсоном*, «Сучасність» 1994, № 12, с. 93-128.

Якобсона запевнила Шевельову в Колумбійському університеті постійне місце праці до кінця життя. Водночас відтоді між вченими існувало і певне протистояння. І хоча ця перша ключова зустріч відбулася у перші місяці перебування Шевельова в Гарварді – судячи з доступної на сьогодні кореспонденції – враження від Америки вона тоді не затьмарила.

Таким чином, захоплення, базоване радше на незнанні та нерозумінні реалій американського життя, по суті перший досвід еміграції та ще незатьмарені сподівання наукової реалізації (підсилені контрастом «шведських вражень») – це Америка першого року перебування Шевельова в Гарварді. Але уже рік по тому Америка починає зникати з листів вченого, небагаточисленні згадки про неї потрапили й у спогади. Однак, саме тут, в Америці, він зміг написати свою найважливішу працю з лінгвістики *A Historical Phonology of the Ukrainian Language* (1979), а також стати беззаперечним гуру української літературної критики на еміграції⁵².

Віктор Вайнтрауб: Америка як спільнота європейців

Віктор Вайнтрауб потрапив до Гарварду у 1951 році як гостьовий лектор польської мови та літератури. Його досвід роботи в університеті був незначний, але найбільше відповідав його характерові та науковим амбіціям. Випускник польської філології Краківського університету, він захистив докторат (1930) під керівництвом Ігнація Хшановського (1866-1940). Завдяки послові Польського уряду у вигнанні Станіславові Коту (1885-1975), якого знав ще з часів навчання у Кракові, Вайнтрауб перебув війну на службі польського посольства спочатку у Львові, потім у Москві, згодом був евакуйований до Куйбишева, і врешті у 1942 році в складі посольства потрапив до Палестини. Звідти після війни переїхав до Лондона, де викладав у Лондонському університеті курси польської літератури для польських студентів.

Відразу після закінчення війни, як Чижевський чи Шевельов, Вайнтрауб розважав над можливістю еміграції до США. У листі від 19 січня 1947 р. до Манфреда Крідля (1882-1957), на той час професора-полоніста в Університеті Сміта, а з 1948 року – Колумбійському університеті, він запитував про можливість праці, пов'язаної з наукою чи творчістю⁵³. І хоча відповідь Крідля тоді була негативною, оскільки перевагу надавали росіянам чи російським філологам, уже через три роки ситуація на славістичних відділеннях змінилася –

⁵² Юрій Володимирович Шевельов (Юрій Шерех): матеріали до бібліографії, ред. А. Даниленко, Л. Чабан, Нью-Йорк 1998. Доповнену бібліографію вченого подано у матеріалах К. Каруник та Л. Чабана у: *Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei den Slaven: Gedenkschrift für George Y. Shevelov aus Anlass seines 100. Geburtstages und 10. Todestages*, ed. by A. Danylenko, S. Vakulenko, „Welt der Slaven” 2012, Bd. 42.

⁵³ A. Karcz, *O powojennej działalności i wzajemnych relacjach Manfreda Kridla i Wiktora Weintrauba. Publikacje – listy – dokumenty*, „Pamiętnik Literacki” 2022, nr 1, s. 209.

університети почали розбудовувати інші (не російські) програми для американських славістів. Саме тоді Вайнтрауб, як через рік Шевельов, отримав запрошення від завідувача гарвардської славістики Михайла Карповича і відразу вирішив його прийняти, хоч і мав певні сумніви. Крилися вони, з одного боку – в «tatarskich wieści[ach] o Ameryce w ogóle, o amerykańskim życiu w szczególności»⁵⁴, з іншого – у власній непевності щодо викладання: «wyobrażenia moje o Ameryce były dość mętne, a o temtejszym życiu uniwersyteckim wiedziałem jeszcze mniej. Lęk wywoływała fama Harvardu»⁵⁵. Приватний лист від Карповича розвіяв ті побоювання, а приїхавши до Америки, на кафедрі славістики Вайнтрауб долучився до товариством європейських вчених, кожен із яких говорив англійською зі своїм акцентом:

Gdy przyjechałem, na slawistyce było dwóch rdzennych Amerykanów, dwóch Rosjan, Ukrainiec, Włoch i Czeszka. W następnym roku przyłączył się do nas i drugi Ukrainiec, językoznawca Szewielow, który w Harvardzie popasał parę tylko lat, ale wystarczająco długo na to, abyśmy się na resztę życia zaprzyjaźnili. [...] Środowisko harwardzkie jest bogate, różnorodne, pobudzające intelektualnie i tym ciekawsze [...] Ale na temat spraw dotyczących mojej dziedziny mogłem w nim rozmawiać przez parę pierwszych lat, zanim się przeniósł do Heidelbergu, jedynie z Czyżewskim, który czuł się u siebie w domu we wszystkich literaturach słowiańskich i szczególnie żywo interesował się barokiem⁵⁶.

Ситуація Вайнтрауба була дещо іншою ще й тому, що приїхав він разом із дружиною Анною, яка була «його добрим генієм»⁵⁷ та душею товариства. Водночас, Гарвард міг справити враження на Вайнтрауба й політикою щодо правління євреїв, хоч про своє єврейське коріння він не часто згадував⁵⁸.

Поза спорадичними коментарями⁵⁹, у листуванні Вайнтрауба з Чижевським та Шевельовим, не знаходимо описів ані американських міст, ані способу життя, ані вражень, пов'язаних із американським побутом. Натомість листи повніться відомостями про подорожі Європою, нові книги зі славістики, а спогади – про колег-сучасників, осіб, з якими зводила його доля. На основі цих матеріалів, видається, що Гарвард як центр емігрантів-європейців розширився на всю світову славістику з осередками по всьому світу, а найбільше – в Європі. Будучи тим

⁵⁴ W. Weintraub, *Michał Karpowicz*, [w:] W. Weintraub, *O współczesnych i o sobie. Wspomnienia, sylwetki, szkice literackie*, Kraków 1994, s. 361.

⁵⁵ W. Weintraub, *Szkic autobiografii*, [w:] W. Weintraub, *O współczesnych i o sobie...*, s. 31.

⁵⁶ Ibidem, s. 31-32.

⁵⁷ Ю. Шевельов, *Зустрічі з Романом Якобсоном*, «Сучасність» 1994, № 12, с. 96.

⁵⁸ M.G. Levine, *Wiktor Weintraub: Professing Polish Studies in America*, [in:] A. Frajlich, *Between Lvov, New York and Ulysses' Ithaca*, Toruń – New York 2001, p. 214 (213-224).

⁵⁹ Лист Вайнтрауба до Чижевського від 12 липня 1954 року, в якому йдеться про відвідини західного узбережжя США, Biblioteka Jagiellońska, Oddział Rękopisów, Wiktor Weintraub, Przyb. 318/07.

посередником, що зв'язував різні куточки світу з Гарвардом, Вайнтрауб десятиліттями підтримував розвиток полоністики не лише в США, але й у Європі. Натомість, у спогадах він звіряється: «gnębi mnie poczucie, że w tych warunkach zrobiłem mało, że mój dorobek naukowy jest stosunkowo skromny»⁶⁰.

Слід зауважити, що насправді науковий доробок Вайнтрауба є не таким уже й скромним, а його вплив сягає далеко поза кордони Америки. Серед його монографій знаходимо *Styl Jana Kochanowskiego* (1932), *The Poetry of Adam Mickiewicz* (1954), *Literature as Prophecy: Scholarship and Martinist Poetics in Mickiewicz's Parisian Lectures* (1959), *Profecja i profesura: Mickiewicz, Michelet, i Quinet* (1975), а також його фундаментальне дослідження *Poeta i prorok* (1982). У своїх статтях він звертався до творчості представників різних епох від Ренесансу до ХХ століття, а його останнім проектом було зібрання віршів Яна Анджея Морштина (1621-1693). Не менш важливими для славістів були його численні рецензії та спогади про сучасників, серед яких і всі яскраві особистості гарвардської славістики 1950-х років⁶¹.

Висновки

Підсумовуючи, зазначу, що у листах Чижевського, Шевельова та Вайнтрауба з кінця 1940-х – початку 1950-х років Америка постає різною, відображаючи індивідуальність кожного з авторів. Натомість, спогади або не завжди підтверджують перші враження, як це спростерігаємо у випадку Шевельова, або ж для порівняння бракує даних, як у випадку Чижевського чи Вайнтрауба. Водночас, на основі наведеного матеріалу можна стверджувати, що сприйняття Америки цими вченими залежало від віку та життєвого досвіду кожного із них, типу особистості, світогляду, а також здатності знайти для себе відповідне культурне середовище та наукову нішу. Як вони самі, так і їхні життєві шляхи до приїзду в Америку були різними, і це наклало свій відбиток на характери вчених: контroversійний і важко передбачуваний Чижевський, захоплений і «закоханий» Шевельов, урівноважений та уважний Вайнтрауб. Ровесники Шевельов і Вайнтрауб (народжені у 1908 р.), опинившись у найкращих університетах США у віці 43-44 років після подій Другої світової війни, без сумніву, сприймали Америку як місце нових можливостей та стабільності. Іронічно, що обидва наприкінці життя залишилися незадоволеними зі свого доробку і досягнень – Шевельову його мовознавча кар'єра видавалася недостатньо успішною, Вайнтрауб нарікав на загалом незначний науковий доробок. Натомість Чижевський (народжений у 1894 р.) був представником іншого покоління, освіти та світогляду. Життя на еміграції неодноразово змушувало його

⁶⁰ W. Weintraub, *Szkie autobiografii...*, s. 40.

⁶¹ Див.: W. Weintraub, "Twenty-Eight Years in the Slavic Department": A Transcript of a Talk Delivered by Prof. Wiktor Weintraub on March 22, 1978, Harvard University Archive, HUG (B) W356.25.

змінювати країну проживання в пошуках умов для наукової праці. Цей триб життя, очевидно, доклався до сформування його як «людини без місця» та з «атрофованим почуттям національної приналежності»⁶² чи науковця з «гібридною ідентичністю»⁶³, який найкраще почувався серед книжок. Проте знайти свою нішу в американській славістиці, як це зробив єврей-полоніст Вайнтрауб, Чижевському, який «чувся у всіх слов'янських літературах як у себе вдома», не вдалося. Імовірно, тут зіграло роль значення, яке він надавав університетові та науці взагалі. Для Шевельова – «бездомного громадянина світу»⁶⁴, емігранта з Радянського Союзу, над «розрадяненням»⁶⁵ якого він весь час працював, – Гарвард і Америка загалом були нарешті втіленою мрією, синонімом індивідуальної свободи, творчого самовираження, наукової самореалізації. Натомість Вайнтрауб – як досвідчений літературний журналіст – побачив Америку і Гарвард зокрема як яскраву і різномірну спільноту емігрантів із Європи. Для кожного з них саме таке індивідуальне (хоч і спільне в сенсі наукової самореалізації) бачення Америки та себе в ній вплинуло на подальшу долю як вчених.

Запропонований матеріал щодо образу Америки у творчості, зокрема, у листах та спогадах (кінець 1940-х – початку 1950-х рр.), не вичерпує теми, а лише окреслює масштаб та напрям можливих подальших досліджень. Зокрема, це – розширення джерельної бази та хронологічних рамок дослідження; вивчення наукової біографії вчених на широкому культурному тлі та в контексті історії американської чи світової славістики; звернення особливої уваги на особистість вченого як умову входження в американську культуру, і, відповідно, формування про неї (Америку) власної думки чи цілісного образу впродовж життя. На нашу думку, таке дослідження дало б можливість через призму особистостей трьох згаданих східноєвропейських вчених-емігрантів по-новому поглянути на історію формування американських славістичних осередків та власне самої дисципліни, що особливо актуальне сьогодні, коли славістика в світі переживає переформатування.

⁶² R. Mnich, *«Рецептивная эстетика» Дмитрия Чижевского*, Siedlce 2021, с. 57.

⁶³ Г. Грабович, *Дмитро Чижевський: наука, історія, ідентичність*, [в:] *Тексти і маски*, Київ 2005, с. 202.

⁶⁴ С. Вакуленко, *Бездомний громадянин світу – Юрій Переможець*, [в:] Ю. Шевельов, *Я – мені – мене... (і довкруги). Спогади. 2. В Європі*, упор. С. Вакуленко, К. Карунік, О. Савчук, Харків 2021, с. 631-873.

⁶⁵ Т. Гундорова, *Пост-тоталітарна пам'ять і театр «розрадянення людини» Ю. Шевельова*, [в:] *Ідентичність і пам'ять у пострадянській Україні*, ред. Мирослава Антонович, Київ 2009, с. 173-185.

References

Archival Sources

- Chyzhevs'kyy D., *Bio-bibliohrafiya. Avhsbuhr 1949*, Arkhiv UVAN u SShA.
- Lystuvannyya Dmytra Chyzhevs'koho z Viktorom Vayntraubom*, Biblioteka Jagiellońska, Oddział Rękopisów, Wiktor Weintraub, Przyb. 318/07.
- Lystuvannyya Dmytra Chyzhevs'koho z Tkachukom*, Arkhiv MURu, UVAN u SShA.
- Lystuvannyya Yuriya Shevel'ova z L'vom Okinshevychem*, Arkhiv NTSh v N'yu-Yorku.
- Lystuvannyya Dmytra Chyzhevs'koho z Yuriyem Shevel'ovym*, George Y. Shevelov Papers; Box 2, Folder 12; Bakhmeteff Archive, Rare Book and Manuscript Library, Columbia University Libraries.
- Lystuvannyya Yuriya Shevel'ova z Nataleyu Polons'koyu-Vasylenko*, Arkhiv UVAN u SShA.
- Lystuvannyya Dmytra Chyzhevs'koho z Markom Antonovychem*, Arkhiv UVAN u SShA.

Studies

- Blashkiv O., «*Tse bula tsikava heneratsiya emihrantiv, takykh bil'she ne bude*»: *UVAN u SShA v zhytti Dmytra Chyzhevs'koho*, [v:] *Akademichna tradytsiya ukrayins'koho zarubizhzhya: istoriya i suchasnist'*. Liber amicorum na poshanu prezidenta UVAN A. Kipy, red. I. Hyrych, L. Rudnyts'kyy, Kyiv – NewYork 2021.
- Blashkiv O., *Ches'ka i slovats'ka kul'tura v zhytti ta naukoviy spadshchyni Dmytra Chyzhevs'koho*, Siedlce 2010.
- Blashkiv O., Mnich R., *Dmitriy Chizhevskiy versus Roman Yakobson*, Siedlce 2016.
- Chizhevskiy D.I., *Izbrannoye v 3 t.*, t. 1: *D.I. Chizhevskiy. Materialy k biografii (1894-1977)*, sost. V. Yantsen, Moskva 2007.
- Chizhevskiy D., *Byt i kul'turnaya zhizn' <v SShA>*, [v:] D.I.Chizhevskiy, *Izbrannoye v 3 t.*, t. 1: *D.I. Chizhevskiy. Materialy k biografii (1894-1977)*, sost. V. Yantsen, Moskva 2007.
- Chyzhevs'kyy D., *Naukova pratsya na emihratsiyi*, «Byuleten' UVAN» 1946, ch. 5.
- Dmytro Ivanovych Chyzhevs'kyy i yoho suchasnyky. Lysty, spohady*, upor. I. Valyavko, O. Chudnov, V. Yantsen, Kirovohrad 2013.
- Dmytro Čyževskij Professorship of Ukrainian Literature (1982)*, [in:] *Harvard University: history of named chairs: sketches of donors and donations*, ed. by William Bentinck-Smith, Elizabeth Stouffer, Cambridge, Mass. 1991-2004.
- Filipowicz M., *Emigranci i jankesi: o amerykańskich historykach Rosji*, Lublin 2007.
- Flier M.S., *100 Years of Slavic Languages and Literatures at Harvard*, November-December 1996, [v:] <https://slavic.fas.harvard.edu/files/slavic/files/10yearsbrochure.pdf?m=1395340761>.
- Hrabovych H., *Dmytro Chyzhevs'kyy: nauka, istoriya, identychnist'*, [v:] *Teksty i masky*, Kyiv 2005.
- Hundorova T., *Post-totalitarna pam'yat' i teatr «rozradyanennyya lyudyny» Yu. Shevel'ova*, [v:] *Identychnist' i pam'yat' u postradyans'kyy Ukraini*, red. Myroslava Antonovych, Kyiv 2009.
- Karcz A., *O powojennej dzialalności i wzajemnych relacjach Manfreda Kridla i Wiktora Weintrauba. Publikacje – listy – dokumenty*, „Pamiętnik Literacki” 2022, № 1.
- Korthaase W., *Dmitriy Chizhevskiy: zhizn' velikogo uchenogo*, Siedlce – Drohobycz 2010.
- Lant H.H., *Z pryvodu spohadiv Shevel'ova*, «Krytyka» 2010, № 11-12.

- Levine M.G., *Wiktor Weintraub: Professing Polish Studies in America*, [in:] A. Frajlich, *Between Lvov, New York and Ulysses' Ithaca*, Toruń – New York 2001.
- Lunt H.G., *On the History of Slavic Studies in the United States*, «Slavic Review» 1987, vol. 46, No. 2.
- Mnich R., «Retseptivnaya estetika» Dmitriya Chizhevskogo, Siedlce 2021.
- Moczkodan R., *Strategie krytycznoliterackie Wiktora Weintrauba (na przykładzie jego współpracy z londyńskimi „Wiadomościami”)*, [w:] *Literatura polska obu Ameryk. Studia i szkice. Seria druga*, red. Bożena Szałasły-Rogowska, Katowice 2016.
- Naukovyy zbirnyk (1945-1950-1995)*, red. M. Antonovych, New York 1999.
- Pshenychnyy Ye., *Dmytro Chyzhevs'kyy i Naukove tovarystvo imeni Shevchenka*, [v:] *Slavistyka*, t. 2: *Dmytro Chyzhevs'kyy i yevropeys'ka kul'tura*, red. Ye. Pshenychnyy, R. Mnykh, Drohobych 2011.
- Šerech Y., *Top Hats and Dry Crusts*, [in:] *What Europe Thinks of America*, ed. J. Burnham. New York: John Day Company 1953.
- Sherekh Y., *Z povisti pro dvokh Yurkiv*, [v:] Yuriy Sherekh, *Porohy i zaporizhzhya*, t. II, Kharkiv 1998.
- Shevel'ov Y., *Ya – meni – mene... (i dovkruhy). Spohady. 1. V Ukrayini*, upor. S. Vakulenko, O. Savchuk, Kharkiv 2017.
- Shevel'ov Y., *Ya – meni – mene... (i dovkruhy). Spohady. 2. V Yevropi*, upor. S. Vakulenko, K. Karunyk, O. Savchuk, Kharkiv 2021.
- Shevel'ov Y., *Zustrichi z Romanom Jakobsonom*, «Suchasnist'» 1994, № 12.
- Shruba M., *Garvardskiy period biografii D.I. Chizhevskogo (po perepiske s M.M. Karpovichem)*, «Slavyanovedeniye» 2014, № 4.
- Slavistyka*, t. 1: *Dmytro Chyzhevs'kyy i svitova slavistyka*, red. Ye. Pshenychnyy, R. Mnich, Drohobych 2003.
- Slavistyka*, t. 2: *Dmytro Chyzhevs'kyy i yevropeys'ka kul'tura*, red. Ye. Pshenychnyy, R. Mnich, V. Yantsen, Drohobych 2011.
- Stepanenko M., *Lysty Yuriya Shevelova do Oleksy Izars'koho*, Poltava 2014.
- Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei den Slaven: Gedenkschrift für George Y. Shevelov aus Anlass seines 100. Geburtstages und 10. Todestages*, ed. by A. Danylenko, S. Vakulenko, „Welt der Slaven” 2012, Bd. 42.
- Weintraub W., “Twenty-Eight Years in the Slavic Department”: *A Transcript of a Talk Delivered by Prof. Wiktor Wientraub on March 22, 1978*, Harvard University Archive, HUG (B) W356.25.
- Weintraub W., *Michał Karpowicz*, [w:] W. Weintraub, *O współczesnych i o sobie. Wspomnienia, sylwetki, szkice literackie*, Kraków 1994.
- Weintraub W., *O współczesnych i o sobie. Wspomnienia, sylwetki, szkice literackie*, Kraków 1994.
- Weintraub W., *Slawistyka w Stanach Zjednoczonych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace językoznawcze” 1961, nr 4.
- Weintraub W., *Szkic autobiografii*, [w:] W. Weintraub, *O współczesnych i o sobie. Wspomnienia, sylwetki, szkice literackie*, Kraków 1994.
- Weintraub W., *Szkolnictwo wyższe w Ameryce i w Europie*, „Ameryka” 1964, nr 64.
- Yuriy Volodymyrovych Shevel'ov (Yuriy Sherekh): materialy do bibliohrafiyi*, red. A. Danylenko, L. Chaban, New York 1998.

NOTA O AUTORCE

Oksana Blashkiv [Оксана Блашків] – dr, adiunkt w Instytucie Językoznawstwa i Literaturoznawstwa Wydziału Nauk Humanistycznych UPH. **Publikacje:** *Súčasná biografistika: Roman Jakobson a Dmytro Čyževskij cez prizmu akademických a osobných vzťahov*, „Slavica Litteraria” 2019, № 1, s. 27-34; *Dmytro Čyževs'kyj and Yurii Shevelov: Two Visions of Europe*, [v:] *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí II (jazyk - literatura - kultura - politika - filozofie)*, ed. I. Pospíšil, Brno 2018, s. 265-272; *The Interdisciplinary Canvas of Slavic Studies: a Case of Dmytro Čyževs'kyj*, [in:] *Comenius and the Problem of Interdisciplinarity*, ed. by A. Borkowski, R. Mnich, Siedlce 2017, s. 7-15; *Мотив странствий в «Лабиринте мира» Яна Амоса Коменского: пример интертекстуальности в исследованиях Дмитрия Чижевского*, [в:] *Ян Амос Коменский и Дмитрий Чижевский: диалог идей*, ред. С. Марчукова, Р. Мних, Siedlce 2015, s. 41-57; *Українські вчені у американській славистиці середини 20 століття: приклад Дмитра Чижевського*, „Nowa Ukraina” 2014, nr 14; *Славісти поза слов'янським світом: Дмитро Чижевський і світові центри славістики*, [в:] *Дмитро Чижевський і європейська культура*, red. R. Mnich, J. Urban, „Colloquia Litteraria Sedlcensia”, t. IV, Drohobycz – Siedlce 2010, s. 199-212.

ORCID: 0000-0002-3607-9895

Email: oksana.blashkiv@uph.edu.pl